

Cristina DURĂU

Colecția STUDIA DOCTORALIA

Directorul colecției

IPS Prof.univ.dr. Irineu Ion POPA
Director al CSUD - IOSUD
Universitatea din Craiova

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Prof.univ.dr. Bădică Costin, Școala doctorală „Constantin Belea” a Facultății de Automatică Calculatoare și Electronică
Prof.univ.dr. Burlea Șchipoiu Adriana, Școala doctorală de Științe Economice
Prof.univ.dr. Cosmulescu Sina Niculina, Școala doctorală de Ingineria resurselor animale și vegetale
Prof.univ.dr. Damean Sorin Liviu, Școala doctorală de Științe sociale și umaniste
Prof.univ.dr. Dumitru Nicolae, Școala doctorală „Academician Radu Voinea” a Facultății de Mecanică
Prof.univ.dr. Enache Sorin, Școala doctorală de Inginerie electrică și energetică
Prof.univ.dr. Gautier Laurent, Université de Bourgogne, Dijon, Franța
Lector univ.dr. Matei Andaluzia Cristina, Școala doctorală de Științe
Prof.univ.dr. Matei Gheorghe, Școala doctorală de Științe Economice
Prof.univ.dr. Mazilu Mirela Elena, Școala doctorală de Științe
Prof.univ.dr. Micu Sorin, Școala doctorală de Științe
Prof.univ.dr. Mitrea Ion, Școala doctorală de Ingineria resurselor animale și vegetale
Prof.univ.dr. Ocoleanu Ticu Nelu, Școala doctorală de teologie ortodoxă „Sfântul Nicodin”
Prof.univ.dr. Otovescu Dumitru, Școala doctorală de Științe sociale și umaniste
Prof.univ.dr. Olteanu Gabriel, Școala doctorală a Facultății de Drept
Prof.univ.dr. Panea Nicu, Școala doctorală „Alexandru Piru” a Facultății de Litere
Prof.univ.dr. Petre Nicolae, Școala doctorală de Inginerie electrică și energetică
Prof.univ.dr. Răducanu Ruxandra, Școala doctorală a Facultății de Drept
Prof.univ.dr. Selișteanu Dan, Școala doctorală „Constantin Belea” a Facultății de Automatică Calculatoare și Electronică
Prof.univ.dr. Spulbăr Cristi Marcel, Școala doctorală de Științe Economice
Conf.univ.dr. Stan Răzvan, Școala doctorală de Teologie ortodoxă „Sfântul Nicodin”
Prof.univ.dr. Tarniță Daniela, Școala doctorală „Academician Radu Voinea” a Facultății de Mecanică
Prof.univ.dr. Teodorescu Cristiana-Nicola, Școala doctorală „Alexandru Piru” a Facultății de Litere

Cristina Durău

**VENEȚIA CA TOPOS ÎN LITERATURA
EUROPEANĂ**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2022**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Habil. Cătălin GHIȚĂ

Lect. univ. dr. Mihai ENE

Lect. univ. dr. Carmen POPESCU

Lect. univ. dr. Adriana BĂLAȘA

Copyright © 2022 Editura Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DURĂU, CRISTINA

Veneția ca topos în literatura europeană / Cristina Durău. - Craiova :
Universitaria, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1815-2

82.09

© 2022 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

MULȚUMIRI

Se cuvine a deschide prezenta lucrare prin exprimarea recunoștinței mele pentru toată susținerea pe care am primit-o din partea comisiei de îndrumare, formată din membrii catedrei de Literatură comparată a Școlii doctorale „Al. Piru” din cadrul Universității din Craiova, precum și din partea familiei, prietenilor și colegilor, care mi-au fost alături în timpul anilor de studiu. Așadar, încep prin a-i mulțumi în primul rând coordonatorului lucrării, Prof.univ.dr.hab. Cătălin Ghiță, care, pe lângă împărțirea vastei sale experiențe academice cu o disponibilitate și o generozitate greu de egalat, mi-a oferit un sprijin moral neprețuit prin încurajările și confirmările atât de necesare în munca de cercetare. Firea sa prietenoasă, caracterul mărinimos, răbdarea titanică și conduita ireproșabilă m-au ajutat să îndur mai ușor și, uneori, chiar cu umor, supliciile deloc de neglijat ale perioadei doctorale, care s-a scurs într-un ritm neașteptat de rapid. Și tot în primul rând, țin să le mulțumesc profesorilor mei din comisia de îndrumare pentru interesul cu care mi-au urmărit publicațiile și referatele științifice redactate pe parcursul anilor de studiu. Datorez această lucrare încrederii pe care mi-a arătat-o, încă de la început, Lect.univ.dr. Mihai Ene, aprecierilor și încurajărilor primite de la Lect.univ.dr. Ariana Bălașa și mai ales recomandărilor constructive și deosebit de utile oferite de Lect.univ.dr. Carmen Popescu. De asemenea, lui Mihai Ene trebuie să-i mulțumesc și pentru oportunitatea și onoarea de a publica o parte din articolele mele în revista literară *Opt Motive*.

Recunoștința mea se îndreaptă în același timp către membrii familiei mele, care au suportat cu stoicism îndelungatele mele absențe din viața lor, fiindu-mi în același timp un real sprijin pe tot parcursul studiilor doctorale, la fel cum au fost, de altfel, întotdeauna de-a lungul existenței mele. Nu am cuvinte să le mulțumesc tuturor pentru răbdare, înțelegere și nesfârșitele încurajări, mulțumiri pe care, în egală măsură, le datorez și prietenilor dragi, precum și colegilor de serviciu care mi-au tolerat autoizolarea, iertându-mi lungile perioade în care am comunicat destul de rar și așteptând cu nerăbdare să-mi iau revanșa după încheierea cercetării despre Veneția, oferindu-le lucrarea spre lectură.

Moto:

“Dacă Yang este forța binelui și Yin este forța răului, atunci în fiecare rău există puțină bunătate, precum în fiecare bine, există și ceva răutate!”^{1 2 3}

¹ <https://folconcept.ro/simboluri-sacre/yin-si-yang/>.

² Fragmente din prezenta lucrare au apărut sub forma unor studii în volumele unor conferințe internaționale și în unele publicații literare românești, inclusiv online.

³ Traducerile din bibliografia internațională sunt realizate de autoarea prezentei lucrări.

CUVÂNT ÎNAINTE

Este greu de imaginat un oraș construit pe apă. Și totuși, incredibila Veneție există: frumoasă, colorată, surprinzătoare, unică în lume. Plină de viață în centru, liniștită în cartiere, aparent pustie în unele zone... Picioarele par să nu obosească niciodată pășind pe pavajul străduțelor înguste sau al piațetelor, iar ochii sunt permanent fascinați de clădirile atât de diferite și totuși atât de asemănătoare ce apar la fiecare cotitură, de vitrinele pline cu măști, costume de epocă și obiecte din sticlă de Murano, de cafenelele îmbietoare, de restaurantele ce își expun delicatesele chiar pe trotuarul din fața lor în vitrine pline cu gheață, de canalele ce spală zidurile înverzite de alge și în a căror apă turcoaz se oglindește cerul, de apariția neașteptată a gondolelor transportând câte un turist singuratic, trecut de o anumită vârstă, câte un cuplu îndrăgostit sau câte un mic grup de prieteni zgomotoși.

Până și în zonele cele mai animate plutește o liniște aproape materială, imposibil de ignorat. Aglomerația umană nu este suficientă pentru a crea atmosfera metropolei obișnuite, pline de mijloace de transport, ale căror motoare, claxoane, frâne creează acel vacarm continuu, adesea insesizabil pentru auzul orașenilor obișnuiți cu el. Nici aerul Veneției nu seamănă cu cel al unui oraș obișnuit: aici miroase a mare. Marea care îi protejează, îi hrănește și îi transportă pe cei care au ales să trăiască între apele ei, dar care este și sursa unora dintre cele mai mari probleme ale acestora. Venețienii au învățat să cunoască ciclurile mareelor și capriciile lagunei.

Frumusețea și strălucirea de deasupra apelor sunt contrabalansate de luciul întunecat al canalelor atunci când oglinda lor este umbrită de clădiri sau de nori, de negreala pereților măcinați de umezeală, de bucățile de tencuială care se desprind din loc în loc. Este imposibil să nu te întrebi ce se ascunde în acele ape, ce se întâmplă în acele clădiri, cum este să trăiești permanent în acel oraș... Linia înnegrită trasată de apă pe ziduri între nivelul fluxului și al refluxului este ca o graniță ce delimitează splendida „Serenissima” de misterioasele tenebre ale adâncurilor care din când în când devin *aqua alta*⁴, amenințând cu moartea întregul oraș.

În lucrarea *Venice, Pure City*, Peter Ackroyd menționează inundațiile înregistrate în anii 589, 782, 885 și 1250 când apele au invadat întregul oraș, mulți dintre locuitorii acestuia pierzându-și viețile înecați sau din cauza frigului (Ackroyd 2009: 41). Se credea că inundațiile erau provocate de demoni și spiritele rele, singura protecție contra acestora fiind invocațiile către sfinții protectori ai Veneției. Abia în 1732 zona dinspre lagună a fost ridicată cu 30

⁴ Ackroyd, Peter. *Venice, pure city*. New York, Nan a Talese, Doubleday, 2009, p. 34, 41, 42.

cm, pe baza unui calcul conform căruia marea din jurul Veneției ar crește cu aproximativ 76 mm în fiecare secol, însă fenomenul a fost subestimat. Au urmat alte inundații în anii 1920, 1990, culminând cu cea din 1966 când apa a ajuns la 1,94 m, orașul fiind pe punctul de a dispărea (*ibidem*: 42). În anul 2019, Veneția a fost afectată de două marea „excepționale” (de peste 1,40 metri): în 12 noiembrie, *acqua alta* a atins un nou nivel istoric de 1,87 metri, urmată de încă două marea într-un interval de doar 5 zile în 15 și în 17 noiembrie, iar în 23 decembrie 1,50 metri. Inundațiile au revenit și în 8 decembrie 2020, cu un vârf al mării de 1,37 metri deasupra nivelului mării, deși în 5 octombrie 2020 au fost inaugurate cele 78 de bariere ale sistemului de apărare a orașului împotriva inundațiilor numit MOSE sau Modulo Sperimentale Elettromeccanico. Proiectul a fost inițiat în 1984, dar s-a finalizat abia în 2020. În 5 octombrie 2020 a fost pentru prima dată în 1200 de ani când o marea înaltă nu a provocat inundarea orașului. Două luni mai târziu, în 8 decembrie 2020, din cauza unor erori de calcul, barierele de protecție nu au fost ridicate și orașul a fost din nou inundat.

„Mareele înalte în Veneția apar în mod normal între octombrie și martie și durează câteva ore, afectând predominant cele două zone mai joase - și cele mai vizitate - ale orașului: San Marco și Rialto. Fenomenul este de obicei cauzat de o combinație între marea excepțional de ridicată, presiunea atmosferică scăzută și prezența vântului Sirocco” (*ibidem*).

Există și fenomenul opus inundațiilor, manifestat prin secarea accentuată a canalelor, sub nivelul normal al mării, fapt ce conduce la blocarea a numeroase artere din oraș din cauza nivelului prea scăzut al apei, canalele devenind impracticabile pentru ambarcațiuni. Chiar în luna ianuarie a anului 2020, după inundațiile din toamna-iarna lui 2019, Veneția s-a confruntat cu scăderea bruscă a nivelului mării, fiind afectate serviciile de bază ale orașului, precum aprovizionarea cu alimente sau accesul hidroambulanțelor și al pompierilor la intervenții, dar și transportul turiștilor cu gondola. Din fericire, aceste calamități durează câteva zile, după care metropola își reia cursul normal al vieții. Obișnuiți să repare și să reconstruiască de secole, venețienii acordă o importanță deosebită conservării orașului lor. Dezastrele provocate de inundații sunt remediate prin accesarea de fonduri din patrimoniul național și internațional, astfel încât orașul dintre ape să-și păstreze intactă splendoarea, în ciuda fragilității sale.

Trecând cu gondola pe apele ce străbat labirintul ca niște tentacule mișcătoare ramificându-se din corpul viguros al Marelui Canal, fascinația ochilor este însoțită de un fior de teamă indus de opacitatea apei, de zidurile roase de umezeală, de imaginea unui tunel inundat sau a unei uși învechite ce

se deschide direct în canal, sau pur și simplu de balansul undelor întunecate ce fac mica ambarcațiune să pară un mijloc de transport fragil și nesigur.

Acest permanent balans între liniște și nesiguranță a născut în sufletul venețienilor o imensă bucurie de a trăi. Jan Morris notează că „nicio altă națiune nu a mai fost consumată de un hedonism atât de febril” (Morris 2016: 26). După ce secole de-a rândul a fost o metropolă de avangardă, unde se dădea tonul afacerilor și comerțului maritim atât în Orient cât și în Occident, a urmat „un vârtej al traiului îmbelșugat și al desfătărilor” (*ibidem*), sinonim cu decadența și apoi declinul iminent al Veneției:

„În ultimul secol de independență, a fost cel mai exuberant oraș al plăcerilor lumești, un bal mascat și o sărbătoare continue, unde nimic nu era prea îndrăzneț, prea scandalos sau prea indecent. Aici se organizau carnavaluri prelungite și lipsite de inhibiții. Curtezanele sale erau respectate. Dominoul și asul de pică erau simbolurile ei principale. Libertinii din lumea apuseană, desfrânații și simplii petrecăreți luau cu asalt teatrele și mesele sale de joc, iar persoane respectabile din întreaga Europă o priveau de la distanță, scandalizați de parcă ar fi fost Sodoma sau Gomora” (*ibidem*).

Așadar, Veneția dă tonul stigmatului metropolei decadente a secolului al XVIII-lea, despre care Mihai Ene notează: „Orașul este cel care favorizează condițiile rafinamentului decadent, dar tot el este și cauza nevrozelor și a deziluziilor, metropola adunând sub cerul ei strâmt tot putregaiul civilizației moderne” (Ene 2011: 98). Mercantilismul venețian nu întârzie să transforme chiar declinul republicii în oportunitate financiară: „Carnavalurile decadenței venețiene au fost considerate de la bun început o atracție turistică profitabilă – și, cu cât deveneau mai decadente, cu atât atrăgeau mai mulți doritori de distracție” (Morris 2016: 55).

Simbol al contrastului dintre aparență și esență, Carnavalul din Veneția reprezintă de secole cea mai mare petrecere stradală a orașului și una dintre cele mai cunoscute din lume. În lunile februarie și martie, personajele costumate își fac apariția prin mulțimea de turiști, orașul transformându-se într-o scenă uriașă. În trecut, carnavalul le dădea cetățenilor de rând iluzia că se pot infiltra în înalta societate, oferindu-le în același timp și nobililor ocazia de a se amesteca printre oamenii obișnuiți. La adăpostul măștilor, diferențele sociale erau estompatе, iar participanții la carnaval se distrau și se exprimau liber, fără a se teme de consecințe.

În eseuul său *Portraits of places*, Henry James se declară a fi iremediabil îndrăgostit de Veneția⁵. Acesta, spune el, este orașul care poate fi vizitat fără a-l vedea în realitate, întrucât atât de multe s-au spus și s-au

⁵ Henry James, *Portraits of places*, Cambridge, Editura John Wilson & Son, 1883, p. 8.

scris, încât oricine știe ceva despre Veneția, chiar dacă nu a fost niciodată acolo. Pentru turistul obișnuit orașul devine, după o săptămână, plictisitor și enervant, căci modul de viață pe care îl impune, prin însăși structura sa, este foarte greu de acceptat. De asemenea, există o serie de „stări” ale orașului, care depind, în principal, de vreme, și doar o dată ce toate acestea au fost cunoscute poate fi apreciată Veneția la adevărata sa valoare: „Orașul e la fel de schimbător ca o femeie, și îl cunoaști doar atunci când îi cunoaști toate aspectele frumuseții. E bine dispus sau prost dispus, e palid sau roșu, gri sau roz, proaspăt sau ofilit. E întotdeauna interesant și aproape tot timpul trist”⁶.

Un astfel de loc nu a putut decât să inspire artiștii de-a lungul secolelor și continuă să o facă până în zilele noastre. Prezenta lucrare își propune să descopere fascinația exercitată de Serenissima asupra oamenilor de litere care și-au găsit inspirația în farmecul ei. Pe de altă parte, deși ne interesează cu precădere Veneția ca topos în literatură, nu vom putea ignora istoria orașului și personalitățile care au contribuit la dezvoltarea și promovarea lui de-a lungul timpului. Pictori, sculptori, arhitecți, poeți, scriitori, muzicieni, artizani, navigatori, exploratorul Marco Polo și cuceritorul Giacomo Casanova s-au bucurat, au suferit, au creat, au trăit în frumoasa și misterioasa Veneție. Idealizat și personificat, spiritul orașului – „fantomă de o prezență tulburătoare, își mărturisește esența lui alchemică: Occidentul și Orientul au reacționat violent în acest mic creuzet de lagune” (Brătescu 1970: 8).

Veneția este un amestec sublim de voință, forță, ambiție, inteligență – calități necesare construirii unui oraș în mijlocul apelor –, de frumusețe și sensibilitate, ce au făcut din ea un centru cultural și un reper în istoria artelor, dar și de curaj și perserverență, locuitorii ei luptându-se și în ziua de azi cu amenințarea inundațiilor devastatoare, însă alegând să rămână pe loc, parcă subjuogați de vraja orașului, dar și pentru a întâmpina milioanele de turiști care sosesc aici anual: „Peste 14 milioane de vizitatori pe an cedează magiei acestui oraș improbabil ale cărui străzi sunt pline de apă și unde trecutul are mai multă semnificație decât prezentul” (Boulton, Catling 2010: 17).

Uscat și apă, întuneric și lumină, viață și moarte, splendoare și decadență: toate fac din Veneția un loc în care artele au înflorit de-a lungul secolelor, începând cu picturile marilor renaștători Giovanni Bellini (1430-1516), Tiziano Vecellio (1490-1576) sau ale manieristilor precum Jacopo Tintoretto (1518-1594), continuând compozițiile muzicale ale lui Claudio Monteverdi și Antonio Vivaldi, și nu în ultimul rând cu descoperirile lui Marco Polo și Galileo Galilei sau cu invențiile lui Aldo Manuzio. Tot aici găsim nume marcante ale literaturii italiene, precum Veronica Franco, Maffio Venier sau Carlo Goldoni.

⁶ Gruber, Corina. *Veneția sub semnul misterului și al morții*. Colocviul de literatură comparată, Sibiu, 2017, p. 2.

Partea I

Perspective teoretice asupra dimensiunii spațio-temporale

I. REPERE TEORETICE ȘI CRITICE

1.1. INTRODUCERE

Noțiunea de spațiu a depășit cu mult sfera semantică a sensului primar de loc, căpătând valențe dincolo de mediul fizic sau real, cu toate subcomponentele sale, precum spațiul cosmic, spațiul natural, spațiile locuite, spațiul universal sau cel național și altele. Astfel, vorbim în egală măsură de spații virtuale, imaginare, precum și de aspecte ale spațiului care denotă apartenența la o comunitate etnică, politică, religioasă, culturală sau ideologică.

Fără a avea pretenția de a fi exhaustivă, clasificarea spațiilor prezentată în acest capitol își propune să evidențieze o serie de concepții și teorii referitoare la diferitele aspecte și ipostaze ale ideii de spațiu, astfel încât să conducă spre o abordare cât mai elocventă a cronotopului venețian pornind de la operele literare analizate. Prezenta lucrare nu se limitează însă la analiza literară, ci se orientează inclusiv către perspectiva istorică, filosofică și culturală asupra spațiului în general și a Veneției în particular.

Ceea ce diferențiază toposul venețian de celelalte așezări umane este însăși concepția lui. Dincolo de întemeierea sa în contextul căutării de adăpost din calea invadatorilor, Veneția și-a depășit cu mult condiția de refugiu, devenind cu adevărat un loc ce sfidează legile fizicii, o uriașă dovadă de creativitate, curaj, îndrăzneală, pricepere și mai ales mândrie.

Opozițiile dintre bine și rău, întuneric și lumină, uscat și apă, viață și moarte sunt evidențiate aici poate mai mult decât în orice alt loc. Artiștii ale căror opere au avut ca sursă de inspirație orașul din lagună au surprins acest caracter dual al cetății, care s-a prelungit și asupra locuitorilor săi, după cum o arată scrierile istorice și literare.

Veneția este așadar un uriaș oximoron, care se încapățânează să reziste în mijlocul apelor, în ciuda repetatelor tentative ale acestora de a o cuceri. Însă dacă la începuturile ei era o atracție pentru toți cei aflați în căutarea unui adăpost sigur și totodată a unui loc prosper, în prezent populația venețiană a scăzut dramatic din cauza condițiilor grele de viață dintre ape. În schimb, ea continuă să reprezinte o destinație irezistibilă pentru milioane de turiști din lumea întreagă, care aleg să o viziteze fie pur și simplu pentru a petrece o vacanță specială sau luna de miere, fie pentru a participa la evenimentele celebre ale *Serenissimei*, precum marele carnaval.

Câți ochi, atâtea perspective. Fiecare localnic sau turist are propria percepție despre oraș, conform experienței sale personale referitoare la acesta. De aceea, mulți dintre locuitori au ales să părăsească orașul, pe când alții nu ar pleca sub nicio formă, și mulți turiști își doresc să revină în Veneția cea splendidă și uimitoare (unii reușesc), iar alții se declară dezamăgiți de mirosul de alge, de clădirile mucegăite, de transportul limitat sau de prețurile mari. Subiectivitatea este cea care dă adevărata culoare a existenței, deși există concepția conform căreia majoritatea teoriilor susțin că obiectivismul reprezintă abordarea corectă. Fără a intra în detalii, subliniez doar faptul că atât ideea de *subiectivitate*, cât și cea de *obiectivitate* sunt supuse relativității și este mai prudent să ne ferim de verdicte și de judecăți limitative.

1.2. SCURTĂ INCURSIUNE ÎN TEORIA LITERATURII

Înainte de a începe analiza propriu-zisă a spațiului venețian în câteva opere literare semnificative, pe care am căutat să le aleg din secole diferite cu scopul de a evidenția caracterul atemporal al orașului din lagună, sunt necesare câteva precizări de ordin teoretic care să integreze premisele geocriticii în contextul mai larg al criticii și teoriei literare.

René Wellek și Austin Warren încep celebra lucrare *Teoria literaturii* prin a semnală distincția dintre literatură și studiile literare, subliniind că literatura este „creativă, o artă”, în timp ce studiile literare „dacă nu sunt cu precizie o știință, ele reprezintă o formă de cunoaștere sau de învățare” (Wellek, Warren 1954: 3). Sintetizând concepțiile teoretice și critice anterioare, cei doi teoreticieni americani concluzionează că problema studierii literaturii poate fi rezolvată fie din perspectivă științifică, fie din perspectivă anti-științifică, aceasta din urmă însemnând interpretarea personală a unicității operei literare, fiecare dintre abordări având propriile limite. Mai mult decât atât, analizând natura literaturii, autorii inventariază atât contribuțiile acestora la cultura și dezvoltarea întregii societăți, cât și domeniile pe care ea le intersectează.

Nu este o noutate dificultatea de a găsi o definiție a literaturii unanim acceptată, aceasta datorându-se în principal complexității fenomenului literar în sine și diversității formale și ideatice pe care el o înglobează. Cât privește funcțiile literaturii, Wellek și Warren le încadrează între dialectica lui Horațiu, respectiv *dulce et utile* și „lipsa de scop” proclamată de Kant (*ibidem*: 20). Cei doi termeni propuși de Horațiu sunt în opoziție, *dulce* făcând referire la plăcerea pe care o provoacă poezia, în timp ce *utile* se referă la aspectele practice ale acesteia, cum ar fi acela de a transmite o învățătură sau chiar o